

Starovjekovni motivi na poštanskim markama Hrvatske pošte Mostar kao medij promidžbe kulturno-povijesne baštine

ANA ZADRO

Sveučilište u Mostaru, Filozofski fakultet
University of Mostar
Faculty of Humanities and Social Sciences
E-mail: ana.zadro@ff.sum.ba

DOI: <https://doi.org/10.47960/2712-1844.2024.10.345>

UDK: 659.835.91(497.6 Mostar)
930.85(497.6)

Pregledni rad

Primljeno: 26. siječnja 2024.

Prihvaćeno: 29. svibnja 2024.

GORAN MIJOČEVIĆ

Sveučilište u Mostaru, Filozofski fakultet
University of Mostar
Faculty of Humanities and Social Sciences
E-mail: goran.mijocevic@ff.sum.ba

Sažetak

Od ukupna broja publiciranih poštanskih maraka Hrvatske pošte Mostar na njih 15 nalaze se starovjekovni motivi kao što su različiti arheološki lokaliteti te muzejski eksponati – novac, fibula, kaciga, figura i slično. Ovi su motivi u fokusu ovoga rada u kojemu se, ne ulazeći u njihovo idejno-umjetničko rješenje, nastoji odgovoriti na pitanje zašto je odabran određen motiv kao i pojasniti važnost prikazivanja kulturno-povijesne baštine na poštanskim markama. Naime, poštanske marke su svojevrsan marketinški medij kulturno-povijesne baštine koji u domove ljudi diljem svijeta donose raznovrsne teme i motive pridonoseći promidžbi prirodne i kulturno-povijesne baštine pojedine zemlje.

Ključne riječi: poštanske marke; starovjekovni motivi; kulturno-povijesna baština; arheološki lokaliteti; promidžba; Hercegovina.

Ancient Motifs on the Postage Stamps of the Croatian Post Mostar as a Medium of Cultural and Historical Heritage Promotion

Review article
Received: 26 January 2024
Accepted: 29 May 2024

Summary

The paper presents postage stamps with ancient motifs issued by the Croatian Post Office Mostar, through the prism of cultural and historical, and therefore tourism potential and publicity. Of the total number of stamps issued by the Croatian Post Office Mostar, 15 of them featured ancient motifs such as various archaeological sites and museum exhibits – money, fibula, helmet, figure and the like. The following were published as regular postage stamps: Šamatorje Archaeological Site in Gorica (1997), Ošanići Archaeological Site (1999), Ravlić cave (2010), Early Christian Basilica in Cim (2011), Early Christian Cemetery and Monastery of St. John in Livno (2013) and the Ancient Complex in Rivine (2015). Portable archaeological material of ancient provenance was depicted on seven postage stamps issued by the Croatian Post Office Mostar. Four of the postage stamps were issued as regular stamps (Fibula in 2011 and 2020, then the Cult of the God Mithras in Konjic in 2012 and the Bronze Goddess from Sovići in 2021) and three as commemorative stamps (Helmet of an Illyrian warrior from Vranjevo Selo in 2008, Coinage from Daorson – green and brown, in 2012 and Gold Coin of Emperor Nero in 2014). Considering that stamps, depicting various themes and motifs, enter the homes of people all over the world, the aforementioned postage stamps are a kind of medium for the marketing of cultural and historical heritage. The use of modern technologies and the Internet enables almost unlimited ways of presenting or promoting the cultural, historical and natural heritage. A high-quality presentation of heritage increases its value, which affects the constant increase in tourist visits. From this standpoint, the postage stamp will not play a dominant role, but it will certainly remain a valuable medium for the promotion of natural and cultural-historical heritage.

Keywords: postage stamps; ancient motifs; cultural and historical heritage; archaeological sites; promotion; Herzegovina.

Uvod

Poštanska marka je izumljena sredinom 19. stoljeća s ciljem pojednostavljenja načina komunikacije, a prvotna namjena bila je oznaka plaćanja poštarine u iznosu nominalne vrijednosti poštanske marke. Međutim, s vremenom dobiva puno šire značenje, odnosno vrijednost, i to ne samo u filatelističkom smislu. Naime, poštanske marke, kao svojevrsan marketinški medij koji ulazi u domove diljem svijeta, svojim raznovrsnim temama i motivima pridonose promidžbi nacionalnog i kulturnog identiteta određenoga naroda, odnosno prirodne i kulturno-povijesne baštine pojedine zemlje.

Poštanske marke Hrvatske pošte Mostar (dalje u tekstu: HP Mostar) sa starovjekovnim motivima obradit ćemo kroz prizmu povijesti i kulturnoga turizma jer je njihovo tiskanje svojevrsna promidžba ovih povijesnih lokaliteta i artefakata koji predstavljaju turistički potencijal. U radu će biti obrađene marke s prikazima arheoloških lokaliteta i pokretnog arheološkog materijala. S takvim motivima nalazimo 15 poštanskih marki (većinom objavljenih kroz temu Arheološko blago) od njih 640 koje je objavila HP Mostar od 1993. godine, kada započinje svoju filatelističku djelatnost, pa do kraja 2023.¹ U radu se nećemo baviti idejno-umjetničkim rješenjem motiva određenih poštanskih maraka. Pri oblikovanju marke ciljalo se uputiti na važnost lokaliteta ili predmeta i potaknuti njihovu kulturno-turističku valorizaciju. Radi se o ne baš velikom broju poštanskih maraka u usporedbi s onim vezanim za druga povijesna razdoblja. Naime, kultura sjećanja počiva na odnosu prema prošlosti, pri čemu se kolektivno sjećanje određene društvene zajednice često odnosi na državno-pravne okvire. Stoga, nije iznenađujuće da je sve do novijega

¹ Prva redovna marka, *Hercegbosanski sakralni spomenici – Međugorje*, krenula je u svijet 12. svibnja 1993. Nosila je naziv Republika Bosna i Hercegovina Hrvatska zajednica Herceg-Bosna. Promjenom političkih okolnosti mijenjalo se i nazivlje na markama: BiH Hrvatska Republika Herceg-Bosna, BiH HPT Herceg-Bosna, BiH HPT d.o.o. Mostar, sve do današnjeg naziva BiH Hrvatska pošta d.o.o. Mostar. RADOŠLAV DODIG (ur.), *Katalog poštanskih maraka. Bosna i Hercegovina: Hrvatska pošta 1993-2001*, HPT Mostar, 2002.; <https://www.post.ba/filatelija/o-markama> (3. 3. 2022.). Upravo na godišnjicu objave prve poštanske marke (12. svibnja) od 2007. godine HP Mostar izdaje redovitu marku sa zajedničkom temom Arheološko blago.

vremena starovjekovna povijest vrlo malo zastupljena u različitim vidovima kulture sjećanja (primjer hercegovačke hodonimije).² Sukladno interesima dosadašnjih društveno-političkih zajednica, osobe i događaji iz ovoga povijesnog razdoblja nisu mogli biti korisni za jačanje nacionalne svijesti i kolektivnog identiteta na prostoru Bosne i Hercegovine. Iako ne odražavaju etnički identitet zajednica na ovom području, ti starovjekovni lokaliteti svakako imaju estetsku, društvenu i povijesnu vrijednost. Ovi se lokaliteti preko projekata i društvenih mreža sve više populariziraju u turističke i didaktičke svrhe. Posljednja desetljeća donijela su velike pozitivne promjene u prepoznavanju važnosti starovjekovne kulturno-povijesne baštine.

Poštanska marka kao medij promidžbe kulturno-povijesne baštine

Baština je prema jednoj od definicija ukupnost svih onih kulturnih i prirodnih dobara koje se nalaze oko nas i koje smo naslijedili od prethodnih generacija, a mi je kao zajednica ili društvo smatramo toliko važnom da je želimo ostaviti u nasljeđe generacijama koje dolaze.³ Drukčije rečeno, baština predstavlja jednu od verzija prošlosti koju primamo kroz određene predmete, prikaze, reprezentacije, angažmane i slično.⁴ Važno je naglasiti da je baština ujedno i selektivan proces, što znači da društvo odlučuje što će u određenom trenutku smatrati svojom baštinom, a što ne, te što će se prikazivati,

² Analizu zastupljenosti pojedinih osoba i događaja iz različitih povijesnih razdoblja u hercegovačkim hodonimima vidjeti u: DIJANA KORAĆ – MARINA BEUS, *Prošlost u sadašnjosti. Primjer selektivnoga sjećanja u hodonimima Hercegovine*, Crkva na kamenu, Mostar, 2021.

³ Engleska povjesničarka Jessica Moody naglašava da postoji "onoliko potencijalnih definicija baštine koliko ima i njezinih primjera". JESSICA MOODY, "Heritage and History", u: EMMA WATERTON – STEVE WATSON (ur.), *The Palgrave Handbook of Contemporary Heritage Research*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2015., str. 113; WILLIAM S. LOGAN, "Closing Pandora's Box: Human Rights Conundrums in Cultural Heritage Protection", u: HELAINE SILVERMAN – DEDE FAIRCHILD RUGGLES (ur.), *Cultural Heritage and Human Rights*, Springer, New York, 2007., str. 34.

⁴ EMMA WATERTON – STEVE WATSON, "Heritage as a Focus of Research: Past, Present and New Directions", u: EMMA WATERTON – STEVE WATSON (ur.), *The Palgrave Handbook of Contemporary Heritage Research*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2015., str. 1.

posjećivati, valorizirati pa čak mijenjati.⁵ Tako jedna generacija može nešto smatrati svojom baštinom, dok je već sljedeća može zanemariti ili pak zbog turističkih ili drugih potreba u određenoj mjeri izmijeniti.⁶ Treba naglasiti da u podijeljenim društvima često dolazi do različita odnosa prema kulturno-povijesnoj baštini.⁷

Kulturnu baštinu moguće je prezentirati kroz različite medije od kojih svaki ima svoje prednosti i nedostatke. U neosobne medije (brošure, letci, časopisi i slično) pripada i poštanska marka. Glavnim prednostima tiskanoga materijala obično se smatra jednostavno prenošenje informacija, a kod nedostataka se ističe problem njihove distribucije i činjenica da se vrlo često ne zamjećuju, odnosno

⁵ W. S. LOGAN, "Closing Pandora's Box: Human Rights Conundrums in Cultural Heritage Protection", str. 34.

⁶ S obzirom da je riječ o starovjekovnim lokalitetima, ovdje se misli na negativnosti kao što su posuđivanje i izmišljanje tradicije s ciljem privlačenja većega broja turista. Usp. DANIELA ANGELINA JELINČIĆ, "Turizam vs. identitet. Globalizacija i tradicija", u: *Etnološka istraživanja*, 11, Zagreb, 2006., str. 168. Zbog toga lokalitet gubi na autentičnosti, a također prevelika uporaba u turističke svrhe predstavlja opasnost za određene lokalitete, pa neki smatraju da je za njihovo očuvanje posebno važno sudjelovanje lokalne zajednice. ROBERT SLUNJSKI, "Turističkogeografski pristup u valorizaciji kulturne baštine", u: *Podravina: časopis za geografska i povijesna multidisciplinarna istraživanja*, 31, Koprivnica, 2017., str. 167. Mogao bi se navesti još jedan fenomen koji bi išao u prilog više izmišljanju negoli mijenjanju tradicije, a povezan je sa starovjekovnom poviješću. Riječ je o arheološkom lokalitetu u Gabeli kod Čapljine. Naime, u razgovoru s lokalnim stanovništvom često se naglašava narativ o postojanju antičke Troje na tom području i arheološkim istraživanjima koja je proveo Roberto Salinas Price. Kod lokalnoga stanovništva ovaj je narativ znatno zastupljeniji u odnosu na onaj o srednjovjekovnom naselju koje se razvilo na tom području. Ipak treba istaknuti kako šira društvena i znanstvena zajednica nisu prihvatile ovaj narativ. O opovrgavanju Salinasovih tvrdnji opširnije u: DUBRAVKO ŠKILJAN i dr., *Troja i kako je steći. A gdje je onda Troja?*, VPA, Zagreb, 2018.

⁷ Zanimljive primjere donosi NATALIJA OPARNICA – ANA OPAČIĆ, "Doživljaj zajednice i odnos prema kulturnoj baštini iz perspektive dviju etničkih skupina: primjer općine Vojnić", u: *Migracijske i etničke teme*, Zagreb, 1/2019., str. 55-88; ANDREA CONNOR, "Heritage in an Expanded Field: Reconstructing Bridgeness in Mostar", u: WILLIAM LOGAN – MÁIRÉAD NIC CRAITH – ULLRICH KOCKEL (ur.), *A Companion to Heritage Studies*, Wiley-Blackwell, Chichester, 2016., str. 254-267.

nepročitani odbacuju.⁸ No, treba imati na umu da je i sama poštanska marka kulturno dobro, odnosno kulturna baština određenoga naroda, što je prepoznao i UNESCO.⁹ Jasno je da poštanska marka, osim slikovnoga prikaza ne nudi nikakve dodatne informacije o nekom kulturnom ili prirodnom dobru, što je njezin najveći nedostatak u usporedbi s letcima, brošurama, časopisima i slično. Također, treba naglasiti da tiskani materijali kao mediji promidžbe u posljednje vrijeme sve više gube na važnosti jer internet nudi gotovo neograničenu količinu promidžbenih podataka.¹⁰ No, poštanska marka i danas se šalje u sve krajeve svijeta, a sve je veći broj i onih koji se bave filatelijom.

⁸ Osim tiskanih materijala preko kojih se kulturna baština može prezentirati kao medij navode se i vodiči na lokalitetu, vanjski paneli, audiovodstvo, te centri za posjetitelje i izložbe. O njihovim prednostima i nedostacima opširnije u: R. SLUNJSKI, "Turističkogeografski pristup u valorizaciji kulturne baštine", str. 166-167.

⁹ U *Konvenciji o mjerama zabrane i sprječavanja nezakonitog uvoza, izvoza i prijenosa vlasništva kulturnih dobara* iz 1970. godine navode se "poštanske marke, taksene i druge marke, pojedinačno ili u zbirka". T. Šošić, "Pojam kulturne baštine – međunarodno pravni pogled", str. 845. Tekst spomenute *Konvencije* dostupan je na Internet stranici UNESCO-a gdje se u prvom članku navodi što se sve smatra kulturnim dobrom: "For the purposes of this Convention, the term "cultural property" means property which, on religious or secular grounds, is specifically designated by each State as being of importance for archaeology, prehistory, history, literature, art or science and which belongs to the following categories", dok se poštanske marke navode u istom članku pod paragrafom (i): "Postage, revenue and similar stamps, singly or in collections". <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-means-prohibiting-and-preventing-illicit-import-export-and-transfer-ownership-cultural-convention-on-the-means-of-prohibiting-and-preventing-the-illicit-import-export-and-transfer-of-ownership-of-cultural-property> (27. 7. 2023.).

¹⁰ Dobar pokazatelj korištenja interneta kao izvora podataka o nekom kulturnom dobru jesu i rezultati ankete provedene među posjetiteljima kulturnih dobara u Međimurju. Tako je 68% posjetitelja navelo internet kao glavni izvor informacija o kulturnoj baštini, dok tiskane brošure navodi tek 8%, a turističke vodiče 7% ispitanika. ROBERT SLUNJSKI, "Turistička valorizacija nepokretne materijalne kulturne baštine u Međimurju", u: *Hrvatski geografski glasnik*, 2, Zagreb, 2018., str. 124.

Starovjekovni arheološki lokaliteti na poštanskim markama

Od spomenutih 15 poštanskih maraka sa starovjekovnim motivom, na njih 6 nalaze se arheološki lokaliteti. Kao redovite poštanske marke objavljene su: Arheološko nalazište Šamatorje u Gorici (1997.), Arheološko nalazište Ošanići (1999.), Ravlića pećina (2010.), Starokršćanska bazilika u Cimu (2011.), Ranokršćansko groblje i samostan sv. Ive u Livnu (2013.) te Antički kompleks u Rivinama (2015.).¹¹

¹¹ S obzirom da je tema ovoga rada prezentacija kulturno-povijesne baštine na primjeru starovjekovnih lokaliteta koji su motiv na poštanskim markama HP Mostar, smatramo potrebnim spomenuti i rimske cestovne komunikacije koje se pojavljuju kao motiv na markama. Iako je na prostoru Hercegovine registrirano više rimskih cestovnih pravaca, oni su u vrlo maloj mjeri prepoznati na terenu u sklopu dosadašnjih istraživanja. HP Mostar izdala je 3 teme na markama koje su posvećene rimskim cestama (od 3 teme dvije su u sutisku po dvije marke), a dvije teme su pribrojane ukupnu broju od 15 poštanskih maraka sa starovjekovnim motivom. Prva je publicirana 2016. u okviru teme Arheološko blago s nazivom Rimski poštanski sustav *Cursus publicus*. <https://www.epostshop.ba/hr/filatelija/proizvod/arheolosko-bлаго-rimski-postanski-sustav/10116> (8. 9. 2022.). Po dvije poštanske marke u sutisku izdane su kao prigodne s EUROPA logom (u okviru PostEuropa, a tema je zajednička za sve zemlje članice). *Mostovi* su bili tema za godinu 2018. kada je HP Mostar izdala u sutisku marke s motivom mostova na rijeci Bosni i rijeci Šujici. Motivi na ovim markama indirektno su povezani sa starovjekovnom temom. Naime, iako nam sama arhitektura govori da se radi o mostovima iz kasnijega povijesnog razdoblja, u narodu se ovi mostovi nazivaju rimskim. Razlog tomu je što se pretpostavlja da su na tim mjestima u rimskom razdoblju bili podignuti mostovi kao dio cestovnih pravaca koji su povezivali Salonu s gradovima u unutrašnjosti provincije. Također, važno je istaknuti da su u most na rijeci Bosni ugrađeni rimski spoliji. <https://www.epostshop.ba/hr/filatelija/proizvod/europa-2018-mostovi-most-na-bosni/11253>; <https://www.epostshop.ba/hr/filatelija/proizvod/europa-2018-mostovi-most-na-sujici/11254> (8. 9. 2022.). Tema za 2020. bila je *Drevne poštanske rute* i u sutisku su izdane marke s naslovom Roma i Biga, odnosno motiv je srebreni denarij rimskoga konzula L. Saufeja kojemu je na reversu prikazana božica Viktorija koja vozi bigu, a na aversu glava božice Rome. Ova kovanica čuva se u Muzeju franjevačkog samostana sv. Ante na Humcu. Dakle, ovaj srebreni denarij potječe s područja koje se nalazilo na vojnom cestovnom pravcu Salona – Bigeste – Narona. <https://www.epostshop.ba/hr/filatelija/proizvod/europa-2020-roma/12984>; <https://www.epostshop.ba/hr/filatelija/proizvod/europa-2020-biga/12985> (8. 9. 2022.). O rimskom cestovnom sustavu opširnije pogledati: ESAD PAŠALIĆ, *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, Zemaljski muzej, Sarajevo, 1960.; IVO BOJANOVSKI, "Mogorjelo – rimsko Turres", u: *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Arheologija, nova serija, XXIV., Sarajevo, 1969., str. 137-163; IVO BOJANOVSKI, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, ANUBiH, Sarajevo, 1974.;

Kao što je navedeno, prva poštanska marka sa starovjekovnim motivom objavljena je 20. travnja 1997. i naslovljena je Arheološko nalazište Šamatorje u Gorici.¹² Starovjekovni motiv je u prvom planu i prikazuje krsni zdenac križnog oblika koji je pripadao ranokršćanskoj crkvi (5.-6. stoljeće), a u pozadini je prikaz stare crkve sv. Stjepana Prvomučenika iz 1856. godine. Prva sondažna istraživanja proveo je 1978. godine arheolog Tihomir Glavaš kada su otkriveni dijelovi starohrvatske predromaničke crkve koja je datirana u razdoblje od 9. do 11. stoljeća. Prilikom sustavnih istraživanja kroz nekoliko kampanja od 1995. do 1997. (te kraćim kampanjama 2001. i 2003. godine), otkriveni su ostatci ranokršćanske crkve na tri lađe koja je na istoku završavala apsidama, a arhitekturom nije odudarala od ostalih ranokršćanskih crkava pronađenih na našim prostorima. Na širem prostoru pronađeni su ostatci rimske nekropole, hrama i građevine (rimska radionica).¹³ Upravo je ovo otkriće bio razlog zbog kojega je HP Mostar tiskala marku s ovakvim naslovom i motivom. Godine

IVO BOJANOVSKI, "Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji. Prehistorijska i antička komunikacija Salona – Naronu i njena topografija u svjetlu arheoloških i historijskih izvora", u: *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, XV., Sarajevo, 1977., str. 83-152; IVO BOJANOVSKI, "Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji, II-Prehistorijska i rimska cesta Naronu – Sarajevsko polje s limitrofnim naseljima", u: *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, XVII., Sarajevo, 1978., str. 51-127; SLOBODAN ČAČE, *Civitates Dalmatiae u 'Kozmografiji' Anonima Ravenjanina*, Arheološki muzej, Zadar, 1995.; ŽELJKA PANDŽA – STANISLAV VUKOREP, "Rimska cesta od Vida (Naronu) u dolini Neretve do sela Cicina – Hum kod Trebinja", u: *Hercegovina. Godišnjak za kulturno i povijesno naslijeđe*, 2, serija 3, Mostar – Zagreb, 2016., str. 25-63.

¹² R. DODIG (ur.), *Katalog poštanskih maraka...*, str. 24; <https://www.epostshop.ba/hr/filatelija/proizvod/arheolosko-nalaziste-samatorje-u-gorici/10939> (8. 9. 2022.).

¹³ TIHOMIR GLAVAŠ, "Arheološko nalazište Šamatorje u Gorici", u: *Motrišta. Glasilo Matice hrvatske Mostar*, 7, Mostar, 1998., str. 68-73; TIHOMIR GLAVAŠ, "Dnevnik arheoloških istraživanja lokaliteta Šamatorje i Grotuša u Gorici kod Gruda", u: VINKO MIKULIĆ – ANTE MARIĆ – MIRAN PALČOK (ur.), *Gorica od drevne Imote*, Hrvatska franjevačka arheološka zbirka sv. Stjepana Prvomučenika Gorica, Grude, 2020., str. 11-116; MARIJA MARIĆ BAKOVIĆ, "Kasna antika/Ranokršćanski kompleks", u: VINKO MIKULIĆ – ANTE MARIĆ – MIRAN PALČOK (ur.), *Gorica od drevne Imote*, Hrvatska franjevačka arheološka zbirka sv. Stjepana Prvomučenika Gorica, Grude, 2020., str. 154-170.

2006. otvoren je stalni postav arheološke povijesne zbirke sv. Stjepana od Imote u prostorijama Hrvatske franjevačke zbirke sv. Stjepana Prvomučenika u Gorici. Najstariji eksponati iz zbirke pripadaju neolitičkom razdoblju, a pronađeni su u Ravlića pećini, o čemu će biti riječi u nastavku teksta. Ova zbirka uključena je u projekt Noć muzeja u čijem je sklopu 2020. godine promovirana monografija *Gorica od drevne Imote* koja je svojim sadržajem nezaobilazno štivo za daljnje povijesno i arheološko istraživanje ovoga kraja.¹⁴

Prijestolnica ilirskoga naroda Daorsa (4.-1. stoljeće pr. Kr.) nalazi se na poštanskoj marki iz 1999. godine s prikazom kiklopskih zidina s monumentalnim ulazom.¹⁵ Njegovi ostatci nalaze se u selu Ošanići (općina Stolac). Naselje se sastojalo od stambenog i gospodarskog dijela te od akropole opasane s dvama redovima obrambenih zidina građenih od grubo obrađenih kamenih megalitskih blokova bez uporabe veziva. Način gradnje svjedoči o helenističkom utjecaju na Daorse. Iako prve podatke o ovom lokalitetu donosi V. Radimsky 1892. godine, najveću zaslugu u istraživanju i prezentiranju rezultata pripisujemo arheologu Zdravku Mariću.¹⁶ Ovaj lokalitet, kao i

¹⁴ <https://arheohercegovina.com/2014/01/23/zbirka-u-gorici-grude/#more-620> (29. 3. 2023.); <https://arheohercegovina.com/2020/03/03/gorica-od-drevne-imote/> (29. 3. 2023.).

¹⁵ <https://www.epostshop.ba/hr/filatelija/proizvod/arheolosko-nalaziste-osanici-stolac/10906> (8. 9. 2022.); R. DODIG (ur.), *Katalog poštanskih maraka...*, str. 30.

¹⁶ Zdravko Marić je veći dio svoje znanstvene karijere posvetio istraživanju Daorsona i objavio velik broj radova. Prva kratka izvješća s arheoloških istraživanja publicirao je u beogradskom časopisu *Arheološki pregled* u razdoblju od 1967. do 1972. godine. Ovdje navodimo samo neke od njegovih važnijih radova: ZDRAVKO MARIĆ, "Arheološka istraživanja na Gradini u Ošanićima kod Stoca 1963. godine", u: *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Arheologija, nova serija, XVII/XVIII., Sarajevo, 1972.-1973., str. 173-253; ZDRAVKO MARIĆ, "Daorsi – Ime, teritorija i etnička pripadnost plamena Daorsi", u: *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, X/8, Sarajevo, 1973., str. 109-136; ZDRAVKO MARIĆ, "Prahistorijska i protohistorijska utvrđenja na području Daorsa", u: *Posebno izdanje ANUBIH*, XXIV/6, Sarajevo, 1975., str. 103-110; ZDRAVKO MARIĆ, "Arheološka istraživanja ilirskog grada Daors.. na Gradini u Ošanićima kod Stoca od 1967. do 1972. godine", u: *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Arheologija, nova serija, XXX-XXXI., Sarajevo, 1975.-1976., str. 5-99; ZDRAVKO MARIĆ, "Depo pronađen u ilirskom gradu Daors... (2. st. pr. n. e.)", u: *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Arheologija, nova serija, XXXIII., Sarajevo, 1979., str. 23-113; ZDRAVKO

mnogi drugi sa stolačkoga područja, a i šire, imaju velik potencijal te su započeti određeni koraci njihove valorizacije. Popravljen je cestovna infrastruktura i sami plato ispred nalazišta te postavljeni informativni panoi. Ova pristupačnost lokalitetu već se odrazila na pojedinačne posjete o čemu svjedoče internetski članci i drugi digitalni materijali. Svakako, pozitivan segment u popularizaciji gradine u Ošanićima jest blizina nekropola biliga Radimlja i Boljuni, koje su u okviru *Stećci – srednjovjekovni nadgrobni spomenici (serijsko međudržavno dobro)* upisane na *Popis svjetske baštine UNESCO-a*.¹⁷ Velik doprinos valorizaciji ovoga nalazišta bilo bi njegovo uključivanje u dnevne izletničke turističke rute. Arheološko područje – helenistički grad Daorson proglašen je nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine 2003. godine.¹⁸

Općina Grude prepoznala je važnost i potencijal prirodnoga bisera Peć Mlini u sklopu kojega se nalazi špilja s tragovima života od ranoga neolitika do srednjega brončanog doba. Arheološka istraživanja na ovom lokalitetu provedena su od 1977. do 1979. godine i od 2008. do 2010. Upravo te 2010. godine zbog bogatoga arheološkog potencijala same špilje i s ciljem promoviranja samoga lokaliteta i poduzetih arheoloških radova, HP Mostar je u sklopu teme Arheološko blago

MARIĆ, "Rezultati istraživanja utvrđenog ilirskog grada kod Ošanića blizu Stoca (1890.-1978.)", u: *Hercegovina. Godišnjak za kulturno i povijesno naslijeđe*, 1(9), serija 2, Mostar, 1995., str. 43-93; ZDRAVKO MARIĆ, "Rezultati istraživanja utvrđenog ilirskog grada kod Ošanića blizu Stoca (1890.-1978.) II. dio", u: *Hercegovina. Godišnjak za kulturno i povijesno naslijeđe*, 2(10), serija 2, Mostar, 1996., str. 7-33; ZDRAVKO MARIĆ, "Helenistički utjecaji na ilirsko pleme Daorsi", u: *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, XXXI/29, Sarajevo, 2000., str. 37-52. Osim već navedenih, svakako treba spomenuti i radove: BOŠKO MARIJAN, "Sjeveroistočna vrata u megalitskom zidu na Gradini u Ošanićima kod Stoca", u: *Diadora*, 18/19, Zadar, 1997., str. 19-46; BOŠKO MARIJAN, "Gradina u Ošanićima – transformacija prapovijesnoga gradinskoga u urbano naselje", u: *Histria Antiqua*, 20, Zagreb, 2011., str. 177-187; BRUNISLAV MARIJANOVIĆ, "Završna istraživanja akropole na Gradini u Ošanićima", u: *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Arheologija, nova serija, 39, Sarajevo, 1984., str. 11-22; NENAD CAMBI, "Arheološki pogled na probleme istraživanja, konzervacije, rekonstrukcije i prezentacije ilirskog naselja na Ošanićima", u: *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 32, Zadar, 1993., str. 37-60.

¹⁷ <https://whc.unesco.org/en/list/1504> (30. 3. 2023.).

¹⁸ http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=605 (30. 3. 2023.).

publicirala marku Ravlića pećina s motivom pintadera u prvom planu.¹⁹ Kulturni slojevi Ravlića pećine odraz su autohtonoga kulturnog razvoja zajednica koje su obitavale na širem području istočnojadranske obale. Od svih nalaza koji su pronađeni, svakako je najznačajnija, već spomenuta, keramička pintadera koja pripada hvarsko-lisičićkoj kulturi kasnoga neolitika.²⁰ Općina Grude uključila se u program prekogranične suradnje Interreg IPA CBC između Hrvatske, BiH i Crne Gore. Kroz projekt *Adriatic Canyoning* (dijelom financiran iz EU sredstava) uređena je infrastruktura samoga parka i nalazišta Ravlića pećina, a novouređeni avanturističko-adrenalinski park s bogatim sadržajem (šetnice, zipline, sportsko penjanje, Via Ferrata) otvoren je u rujnu 2019. godine. Od listopada 2019. godine uključeni su u projekt *Cycling rural* s ciljem izgradnje biciklističkih staza kojima bi bila povezana cijela Zapadnohercegovačka županija.²¹ Osim toga, bilo bi korisno obnoviti stare mlinice na rijeci Tihaljini radi očuvanja i prezentiranja staroga zanata te moguće prenamjene tih objekata u druge svrhe (suvvenirnice, radnje rukotvorina, restorani, prostorije za edukaciju itd.).

¹⁹ <https://www.epostshop.ba/hr/filatelija/proizvod/arheolosko-blogo-2010-ravlica-pecina/10351> (8. 9. 2022.); ŽELJKA ŠARAVANJA (prir.), *Katalog poštanskih maraka Hrvatske pošte Mostar: 2002.-2012.*, Hrvatska pošta Mostar, Mostar, 2014., str. 306-307.

²⁰ O pintaderi pogledati: BRUNISLAV MARIJANOVIĆ, "Pintadera iz Ravlića pećine", u: *Archaeologia Adriatica*, 2, Zadar, 2008., str. 141-149. O arheološkim istraživanjima Ravlića pećine i povijesno-arheološkoj interpretaciji navodimo samo najvažnije bibliografske jedinice: BRUNISLAV MARIJANOVIĆ, "Ravlića pećina (Peć Mlini)", u: *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Arheologija, nova serija, 35-36, Sarajevo, 1981., str. 1-97; BRUNISLAV MARIJANOVIĆ, *Eneolitik i eneolitičke kulture u Bosni i Hercegovini*, Sveučilište u Mostaru – Pedagoški fakultet – Odsjek za arheologiju i povijest umjetnosti, Mostar, 2003.; BRUNISLAV MARIJANOVIĆ, *Ravlića pećina – Prapovijesno naselje*, Hrvatska franjevačka arheološka zbirka sv. Stjepana Prvomučenika, Grude, 2012.; NINA ČULJAK – TINO TOMAS, "Terenska istraživanja Odjela za arheologiju Filozofskog fakulteta u Mostaru", u: *Hum. Časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru*, 10, Mostar, 2013., str. 333-340.

²¹ IVAN JURILJ, "Projekti prekogranične suradnje kao generator razvoja zajednice – projekt 'Adriatic canyoning'", u: *e-Zbornik, elektronički zbornik radova Građevinskog fakulteta*, vol. 10, br. 19, Sveučilište u Mostaru, Mostar, 2020., str. 63-73; <https://www.herzegovinabike.ba/tag/cycling-rural-en/?lang=en> (31. 3. 2023.); <https://arheohercegovina.com/2019/07/02/interreg-ipa-cbc-ravlica-pecina/#more-1473> (31. 3. 2023.).

Tloris ranokršćanske bazilike u Cimu motiv je na poštanskoj marki u sklopu teme Arheološko blago za godinu 2011.²² Arheološkim istraživanjima šezdesetih godina 20. stoljeća potvrđeno je postojanje antičkoga naselja u Cimu kod Mostara, a u kasnoantičkom dobu izgrađena je spomenuta crkva (5.-6. stoljeće). Prilikom istraživanja pronađen je bogat pokretni arheološki materijal, a svakako treba spomenuti kamenu plastiku ukrašenu viticama vinove loze s grožđem, križem, pleterom i prikazom pauna i riba te četiri moćnika s relikvijama mučenika kojima je, pretpostavlja se, crkva bila posvećena.²³ Iako je ovaj lokalitet važan segment kulturno-povijesne baštine Hercegovine i ima velik turistički potencijal, nažalost, teško mu je pristupiti zbog okolne stambene gradnje pa će grad Mostar morati pronaći rješenje kako bi se ovaj, usput rečeno, najstariji lokalitet na području grada revitalizirao i uključio u kulturno-turističku ponudu.²⁴ Da se (iako sporim korakom) ide u tom smjeru, potvrđuju nam aktivnosti poduzete u 2022. godini, kao što su revizijska arheološka istraživanja Studija arheologije Filozofskoga fakulteta u Mostaru i održana foto izložba *Arheološko istraživanje Muzeja Hercegovine u Cimu 1966-1970* što je pridonijelo popularizaciji ovoga bogatoga kulturnoga nasljeđa.²⁵ Ova ranokršćanska crkva s trolisnom apsidom,

²² <https://www.epostshop.ba/hr/filatelija/proizvod/arheolosko-bлаго-2011/10307> (8. 9. 2022.).

²³ TOMISLAV ANĐELIĆ, "Kasnoantička bazilika u Cimu kod Mostara", u: *Glasnik Zemaljskog muzeja*, XXIX., Arheologija, nova serija, Sarajevo, 1974.-1976., str. 179-226; TOMISLAV ANĐELIĆ, "Neki objekti kasnoantičke sakralne arhitekture u okolini Mostara", u: IVAN MAROVIĆ (ur.), *Dolina Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka*, Hrvatsko arheološko društvo, Split, 1980., str. 257-260; TOMISLAV ANĐELIĆ, "Starokršćanska (kasnoantička) bazilika u Cimu kod Mostara", u: *Motrišta. Glasilo Matice hrvatske Mostar*, 1-2, Mostar, 1997., str. 59-63; PAVUŠA VEŽIĆ, "Dalmatinski trikonhos", u: *Ars Adriatica*, 1, Zadar, 2011., str. 38-39, 43-44. Vežano uz ranokršćanske teme treba spomenuti da je HP Mostar 2013. godine izdala prigodnu poštansku marku u povodu 1700. obljetnice Milanskoga edikta s motivom cara Konstantina I. Velikog. <https://www.epostshop.ba/hr/filatelija/proizvod/1700-obljetnica-milanskog-edikta/10209> (8. 9. 2022.).

²⁴ Budući da je sam lokalitet nepristupačan brojnim posjetiteljima, prvi doticaj s izgledom ranokršćanske crkve iz Cima imaju u prikazu tlorisa navedene crkve na platou kod franjevačke crkve sv. Petra i Pavla u Mostaru.

²⁵ <https://www.muzejhercegovine.com/arheolosko-istrazivanje-u-cimu-muzeja-hercegovine-mostar-od-1966-1970-godine/> (13. 4. 2023.).

zajedno s memorijom i zgradom za stanovanje te pokretnim arheološkim nasljeđem, koji je izložen u Muzeju Hercegovine, proglašen je 2004. godine nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine.²⁶

Livanjski kraj bogat je kulturno-povijesnom baštinom iz različitih epoha, a u arheološkim istraživanjima lokaliteta, kao i njihovoj promociji i revitalizaciji veliku važnost ima Franjevački muzej i galerija Gorica. Jedan od tih lokaliteta svoje je mjesto dobio i na poštanskoj marki iz godine 2013., a radi se o ranokršćanskom groblju i samostanu svetog Ive u Livnu.²⁷ Lokalitet je sustavno istražen kroz više kampanja 1991. te 1993. i 1994. godine pod vodstvom Tihomira Glavaša kada je potvrđeno da se radi o kompleksnom lokalitetu sa sepulkralno-sakralnom tradicijom od rimskoga vremena do novijega doba.²⁸ U srpnju 2004. godine proglašen je nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine. Nacionalni spomenik čini povijesno područje s ostacima kasnoantičke crkve i grobnica na svod, dijela srednjovjekovnog franjevačkog samostana posvećenog sv. Ivanu, srednjovjekovnih i kasnijih grobnica i arheološkoga materijala pohranjenog u Franjevačkom muzeju – galeriji Gorica u Livnu.²⁹

²⁶ http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1915 (13. 4. 2023.).

²⁷ <https://www.epostshop.ba/hr/filatelija/proizvod/arheolosko-bлаго-2013-ranokrscansko-groblje-i-samostan-svetoga-ive-u-livnu/10226> (8. 9. 2022.).

²⁸ Od velikog značenja je, uz grobne nalaze od rimskog vremena do srednjega vijeka, pronalazak ranokršćanske crkve kojoj je svetište u nepovrat uništila rijeka Bistrica, kao i ostatci arhitekture franjevačkoga samostana iz 14. stoljeća. O tome više pogledati: TIHOMIR GLAVAŠ, "Otkrivanje sv. Ive (dosadašnji rezultati istraživanja prvog franjevačkog samostana u Livnu)", u: BOŠKO MARIJAN (ur.), *Livanjski kraj u povijesti*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika – Općinsko hrvatsko vijeće obrane, Split – Livno, 1994., str. 105-111; BONO MATO VRDOLJAK, "Franjevački samostan sv. Ive u Livnu tijekom 14. i 15. stoljeća", u: BOŠKO MARIJAN (ur.), *Livanjski kraj u povijesti*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika – Općinsko hrvatsko vijeće obrane, Split – Livno, 1994., str. 115-125; BOŠKO MARIJAN, "Bistrički samostan na groblju sv. Ive u Livnu (ili: Starokršćanski i srednjovjekovni nalazi na groblju sv. Ive u Livnu)", u: *Kalendar svetoga Ante 1995*, Svjetlo riječi, Livno, 1994., str. 120-126; MARIJA MARIĆ BAKOVIĆ, "Rimski nadgrobni spomenici s Groblja sv. Ive u Livnu: prilog istraživanju rimskih nekropola na Livanjskome polju", u: *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Arheologija, nova serija, 54, Sarajevo, 2017., str. 53-92.

²⁹ http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2477 (19. 4. 2023.).

Rivine (općina Stolac), odnosno lokalitet Crkvina, sustavno je arheološki istražen u više kampanja od 2011. do 2014. godine. Kasnoantička grobnica na svod s ovoga lokaliteta poznata je još od ranije, ali ovom prilikom istražen je kasnoantički kompleks koji se sastojao od sakralnoga (ranokršćanske crkve) i gospodarskog zdanja datiranog u kraj 6. i početak 7. stoljeća.³⁰ Pronađena je, između ostaloga, i bogato ukrašena ranokršćanska kamena plastika (fragmenti oltarne pregrade, impost s križem, kapiteli, dva pilastra i drugo).³¹ Upravo zbog ovih imponantnih pronalazaka, čime je uvelike obogaćena kulturno-povijesna baština Hercegovine, HP Mostar izdala je poštansku marku s motivom kasnoantičkoga kompleksa 2015. godine.³² Lokalitet je konzerviran i zaštićen, međutim, cjeloviti rezultati ovih istraživanja još uvijek nisu prezentirani široj javnosti. Iako je lokalitet Crkvina još 2012. godine uvršten u kulturno-povijesni vodič stolačke općine, ipak treba još dodatno truda uložiti u brendiranje lokaliteta u turističke i edukativne svrhe.³³

Muzejski eksponati starovjekovnoga razdoblja kao motiv na poštanskim markama

Arheološki pokretni materijal starovjekovne provenijencije, kao dio kulturno-povijesne baštine našega podneblja, prikazan je na 7 poštanskih maraka u izdanju HP Mostar. Od toga broja, 4 poštanske marke izdane su kao redovite (Fibula iz 2011. i 2020., zatim Kult boga Mitre u Konjicu iz 2012. i Brončana božica iz Sovića iz godine 2021.) te 3 poštanske marke kao prigodne (Kaciga ilirskog ratnika iz

³⁰ IVO BOJANOVSKI, "Kasnoantičke grobnice na svod u Čitluku i njihova prethodna konzervacija", u: *Naše starine*, IX., Sarajevo, 1964., str. 115.

³¹ Rezultati arheoloških istraživanja s ovoga lokaliteta još uvijek nisu publicirani u cijelosti i u pripremi je monografija. O tijeku arheoloških istraživanja pogledati: N. ČULJAK – T. TOMAS, "Terenska istraživanja Odjela za arheologiju Filozofskog fakulteta u Mostaru", str. 341-346; JOSIPA BARAKA PERICA – ANTE UGLEŠIĆ, "Dječji grobovi s lokaliteta Rivine – Crkvina u Bosni i Hercegovini", u: *Starohrvatska prosvjeta*, 48, Split, 2021., str. 81-102.

³² <https://www.epostshop.ba/hr/filatelija/proizvod/arheolosko-bлаго-2015-anticki-kompleks-u-rivinama-stolac/10173> (8. 9. 2022.).

³³ ŽELJKO RAGUŽ (ur.), *Stolac, kulturno-povijesni vodič*, UG "Partnerska grupa", Stolac, 2012.

Vranjeva Sela iz 2008., Kovani novac iz Daorsona – zeleni i smeđi iz 2012. i Zlatnik cara Nerona iz 2014. godine).³⁴

Motiv kacige ilirskoga ratnika iz Vranjeva Sela nalazi se na poštanskoj marki iz 2008. godine koja je objavljena u okviru teme Arheološko blago.³⁵ Arheološko područje – ostatci rimskoga naselja i srednjovjekovna nekropola sa stećcima u Vranjevu Selu proglašeni su 2004. godine nacionalnim spomenikom BiH, a dvije godine kasnije arheološki je istražen ratnički grob na lokalitetu Vidića guvno iz željeznog doba s bogatim metalnim i keramičkim priložima, među kojima se važnošću posebno ističu ostatci dviju grčko-ilirskih kaciga iz 5. stoljeća pr. Kr.³⁶ Restaurirane kacige, kao i drugi vrijedni materijal pronađen prilikom istraživanja, od 2007. godine nalaze se u Muzeju i galeriji grada Neuma. Iako je većina poštanskih maraka objavljenih na temu Arheološko blago redovita, ova je marka izdana kao prigodna, a razlog tomu jest recentan i značajan arheološki pronalazak prezentiran javnosti kao muzejski eksponat, čijoj je široj popularizaciji pridonijelo tiskanje poštanske marke. Ovdje vrijedi skrenuti pozornost na trenutno loše stanje i zanemarenost ovoga bogatog lokaliteta na kojemu je potvrđen kontinuitet življenja od kasnoga željeznog doba do danas. Iako je pod zaštitom države kao nacionalni spomenik, čini se da lokalne vlasti nisu prepoznale kulturno-povijesnu važnost ovoga lokaliteta kojim bi, uz rješavanje imovinsko-pravnih odnosa te kroz različite projekte financirane prvenstveno kroz EU fondove

³⁴ Iako se ne uklapaju u temu ovoga rada, ali zbog povezanosti sa starovjekovljem, ovdje ćemo spomenuti da HP Mostar od 2007. godine objavljuje marke na temu Mitovi i flora. Prva je izdana s motivom Ilirske perunike, a kasnije su staroslavenska božanstva (Morana, Lada, Vesna...) povezivana s florom. Posljednja marka na ovu temu je iz 2023. godine s motivom božice Atene i masline.

³⁵ Ž. ŠARAVANJA (prir.), *Katalog poštanskih maraka...*, str. 238-239; <https://www.epostshop.ba/hr/filatelija/proizvod/arheolosko-bлаго-2008/10437> (8. 9. 2022.).

³⁶ http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2416 (18. 5. 2023.); IVANKA MILIČEVIĆ-CAPEK, "Ilirski ratnik otvorio muzej u Neumu", u: *Vrutak – list Društva prijatelja starina "Hutovo"*, 11, Hutovo, 2007., str. 2; MARTINA BLEČIĆ KAVUR – IVANKA MILIČEVIĆ-CAPEK, "O horizontu ratničkih grobova 5. stoljeća pr. Kr. na prostoru istočne obale Jadrana i njezina zaleđa: primjer novog nalaza iz Vranjeva sela kod Neuma", u: *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 28, Zagreb, 2011., str. 31-94.

(arheološki park, edukativna predavanja i radionice, tematske manifestacije), obogatile turističku ponudu ovoga kraja.³⁷

Fibule kao motiv na poštanskim markama objavljene su dva puta, i to u sklopu teme Dan pošte 2011. godine i na temu Etnološko blago 2020. godine.³⁸ Posrijedi su kopče, u pravilu izrađene od bronce, rjeđe od drugih materijala. Više je različitih tipova koji su dobili svoje nazive po mjestu pronalaska ili po svome obliku. Tako su nam poznati tipovi: lučne jednopetljaste i dvopetljaste fibule, križne, sedlaste, zmiјaste, u obliku violinskog gudala, naočalaste i druge.³⁹

³⁷ Kao pozitivan primjer uključivanja lokaliteta u turističku ponudu, uz već spomenutu Ravliča pećinu, navodimo primjer i nedavno otvorenoga Arheo centra na Gračinama u Ljubuškom, prvom *in situ* posjetiteljskom centru u Hercegovini.

³⁸ <https://www.epostshop.ba/hr/filatelija/proizvod/dan-poste-fibula/10326>; Ž. ŠARAVANJA (prir.), *Katalog poštanskih maraka...*, str. 356-357; <https://www.epostshop.ba/hr/filatelija/proizvod/etnolosko-blago-2020-fibula/13156> (8. 9. 2022.).

³⁹ Literatura o fibulama i njihovim tipovima bogata je i raznolika. Ovdje ćemo se referirati na neke od radova koji se odnose na fibule pronađene na prostoru Hercegovine: ĆIRO TRUHELKA, "Dva prehistorijska nalaza iz Gorice (Ljubuški kotar)", u: *Glasnik Zemaljskog muzeja*, XI., Sarajevo, 1899., str. 351-366; ĆIRO TRUHELKA, "Rezultati prehistoričkog istraživanja u Bosni i Hercegovini. (Tečajem godine 1900.)", u: *Glasnik Zemaljskog muzeja*, XIII., Sarajevo, 1901., str. 7-8; BORIVOJ ČOVIĆ, "Dva specifična tipa zapadnobalkanske lučne fibule", u: *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Arheologija, nova serija, XXVI., Sarajevo, 1971., str. 313-331; BOŠKO MARIJAN, "Grobnici nalazi iz Graca kod Neuma", u: *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Arheologija, nova serija, 42-43, Sarajevo, 1987-1988., str. 35-59. Valja obratiti pozornost na katalog u monografiji: MAJA PETRINEC – TOMISLAV ŠEPAROVIĆ – BONO MATO VRDOLJAK, *Arheološka zbirka Franjevačkog muzeja u Livnu*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 1999., str. 56, 60-63, 72, 84; ADNAN BUSULADŽIĆ, "Zbirka fibula iz Mogorjela", u: *Opuscula archaeologica*, 32, Zagreb, 2008., str. 21-54; ANKICA ODŽA, "Željeznodobne fibule iz arheološke zbirke Franjevačkog samostana na Humcu kod Ljubuškog", u: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 102, Split, 2009., str. 7-58; ADNAN BUSULADŽIĆ, *Morfologija antičkih fibula iz zbirke Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2010.; ANKICA ODŽA, "Prilog poznavanju nakita srednjodalmatinske kulturne skupine", u: *Histria antiqua*, 19, Pula, 2010., str. 177-192; M. BLEČIĆ KAVUR – I. MILIČEVIĆ-CAPEK, "O horizontu ratničkih grobova...", str. 40-45; MARIJA MARIĆ BAKOVIĆ, "Prapovijest na području Gorice", u: VINKO MIKULIĆ – ANTE MARIĆ – MIRAN PALČOK (ur.), *Gorica od drevne Imote*, Hrvatska franjevačka arheološka zbirka sv. Stjepana Prvomučenika Gorica, Grude, 2020., str. 121-125.

Svetište i spomenik s reljefnim prikazom boga Mitre s obje strane pronađeni su 1897. godine na obroncima Repovice u blizini željezničke stanice s desne obale Neretve u Konjicu. Na prednjoj strani prikazan je bog Mitra kako ubija bika, a sa stražnje strane prikazana je gozba Mitrinih sljedbenika. Spomenik je jedan od cjelovitijih i bogatijih reljefnih prikaza boga Mitre dosad pronađenih u BiH.⁴⁰ Svoje mjesto na poštanskoj marki ovaj kult dobio je 2012. godine.⁴¹

Starovjekovni kovani novac svoje mjesto na poštanskim markama dobio je u dva navrata. Naime, u povodu Svjetskoga dana štednje 2012. godine u sutisku su izašle marke s motivom kovanoga novca iz Ošanića, zeleni i smeđi,⁴² a dvije godine kasnije na temu Numizmatika tiskan je zlatnik cara Nerona.⁴³ Poznato nam je 10 primjeraka daorskoga novca, od toga broja za njih 5 nije poznato mjesto

⁴⁰ KARLO PATSCH, "Mithraeum u Konjicu. (Sa 3 table i 19 slika u tekstu)", u: *Glasnik Zemaljskog muzeja*, IX., Sarajevo, 1897., str. 629-656; KARLO PATSCH, "Zbirke rimskih i grčkih starina u bos.-herc. zemaljskom muzeju. (Sa 147 slika u tekstu i 2 table)", u: *Glasnik Zemaljskog muzeja*, XXVI., Sarajevo, 1914., str. 194-197; BRANIMIR GABRIČEVIĆ, "Liturgijsko značenje prikaza na reversu Mitrine kultne slike", u: *Glasnik Zemaljskog muzeja*, nova serija, 7, Sarajevo, 1952., str. 19-25; GORANKA LIPOVAC VRKLJAN, "Prilog čitanju sadržaja i kompozicije donjih polja konjičke tauroktonije", u: *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 19, Zagreb, 2002., str. 131-139; NENAD CAMBI, "Bilješka o reversu mitričkog reljefa iz Konjica", u: *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, 30, Sarajevo, 2002., str. 439-445; ALMIR MARIĆ, "Religijske prilike na području gornje Neretve u antičko doba", u: *Časopis Fakulteta humanističkih nauka*, 8, Mostar, 2013., str. 35-39. Kao pozitivan primjer očuvanja i prezentiranja kulturno-povijesne baštine treba istaknuti hram i spomenik boga Mitre iz Jajca. Radi se o slučajnom pronalasku iz 1931. godine i ovo je jedinstven primjer u Bosni i Hercegovini, a možemo reći i šire, gdje je pronađen hram ovoga božanstva. Naime, ovo se božanstvo uglavnom štovalo u prirodnom okruženju (pećine, špilje, duboke šume). Hram s reljefom je obnovljen i zaštićen te prezentiran javnosti 2012. godine. Opširnije: DEMETRIUS SERGEJEVSKIJ, "Das Mithräum von Jajce", u: *Glasnik Zemaljskog muzeja*, XLIX., Sarajevo, 1937., str. 11-18.

⁴¹ Ž. ŠARAVANJA (prir.), *Katalog poštanskih maraka...*, str. 376-377; <https://www.epostshop.ba/hr/filatelija/proizvod/arheolosko-blogo-2012-kult-boga-mitre-u-konjicu/10265> (8. 9. 2022.).

⁴² Ž. ŠARAVANJA (prir.), *Katalog poštanskih maraka...*, str. 390-391; <https://www.epostshop.ba/hr/filatelija/proizvod/dan-stednje-kovani-novac-iz-daorsona-zeleni/10281>; <https://www.epostshop.ba/hr/filatelija/proizvod/dan-stednje-kovani-novac-iz-daorsona-smeđi/10282> (8. 9. 2022.).

⁴³ <https://www.epostshop.ba/hr/filatelija/proizvod/numizmatika-2014-zlatnik-cara-nerona/10599> (8. 9. 2022.).

pronalaska, 4 su pronađena na gradini u Ošanićima, a jedan u Naroni. Na aversu novca prikazan je portret mlađega muškarca sa specifičnom kapom, a na reversu je prikaz lađa (trgovačkih i ratnih) koje su imale vrlo važnu ulogu u svakodnevnom životu toga naroda te legenda ΔΑΟΡΣΩΝ. Novac je datiran u 2. stoljeće pr. Kr. i kovan je u kratkom periodu.⁴⁴ Aureus cara Nerona pronađen je 2007. godine u Mostarskim Vratima kod Ljubuškoga. Na aversu je prikazan portret cara Nerona s natpisom NERO CAESAR AVG IMP, a na reversu je lik božice Cerere s bakljom i žitnim klasom s natpisom PONTIF MAX TR P VII COS IIII PP EX SC.⁴⁵

Brončana božica iz Sovića kod Mostara posljednja je marka sa starovjekovnim motivom objavljena kroz Arheološko blago za 2021. godinu.⁴⁶ Radi se o slučajnom pronalasku iz 19. stoljeća i datirana je u 3. stoljeće pr. Kr. Njezin rustični izgled ukazuje da bi se možda moglo raditi o izvornoj produkciji, a arheolog Borivoj Čović iznosi mišljenje da je ova minijatura božica importirana u zemlju Delmata.⁴⁷ U stal-

⁴⁴ Prvi primjerci novca objavljeni su u drugoj polovici 19. stoljeća. Primjerci dorskog kovanog novca čuvaju se u muzejskim institucijama u Berlinu, Beču, Splitu i Sarajevu. Ovdje ćemo navesti dio važnije literature: K. PATSCH, "Zbirke rimskih i grčkih starina...", str. 143-145; DUJE RENDIĆ-MIOČEVIĆ, "Prolegomena ilirskoj numografiji", u: *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, III., Sarajevo, 1965., str. 77-93; ĐURO BASLER, "Novčić plemena Daorsa", u: *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Arheologija, nova serija, XXVI., Sarajevo, 1971., str. 333-336; ZDRAVKO MARIĆ, "Novčići trećeg i drugog stoljeća stare ere na gradini u Ošanićima kod Stoca", u: *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Arheologija, nova serija, XXVII-XXVIII., Sarajevo, 1972.-1973., str. 237-255; IVAN MAROVIĆ, "Iz numizmatičke zbirke Arheološkog muzeja u Splitu", u: *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, XIII., Sarajevo, 1976., str. 229-231; ZDRAVKO MARIĆ, "Dva nova primjerka daorskog novca sa gradine Ošanići kod Stoca", u: *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, XIII., Sarajevo, 1976., str. 253-259; MITHAD KOZLIČIĆ, "Prikaz brodova na novcu plemena Daorsa", u: *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Arheologija, nova serija, 35-36, Sarajevo, 1981., str. 163-188; Z. MARIĆ, "Rezultati istraživanja utvrđenog ilirskog grada...", str. 9-12.

⁴⁵ Zlatnik cara Nerona nalazi se u privatnom vlasništvu i do sada nije objavljen u znanstvenim publikacijama. <https://arheohercegovina.com/2013/07/23/neronov-zlatnik-iz-mostarskih-vrata/>; <https://arheohercegovina.com/category/numizmatika/> (25. 5. 2023.).

⁴⁶ <https://www.epostshop.ba/hr/filatelija/proizvod/arheolosko-bлаго-2021-sovici/13353> (8. 9. 2022.).

⁴⁷ BORIVOJ ČOVIĆ, *Od Butmira do Ilira*, Veselin Masleša, 1976., str. 265-266 (ćir.); BORIVOJ ČOVIĆ, "Praistorijska zbirka Franjevačkog samostana na Humcu kod

nom je postavu prapovijesne zbirke Muzeja franjevačkog samostana sv. Ante Padovanskog na Humcu.⁴⁸

Sve navedeno pokazuje da su motivi prikazani na poštanskim markama uglavnom eksponati različitih muzejskih ustanova i kao takvi prošli su potrebnu restauraciju, konzervaciju i zaštitu te su kao muzejski izložak i kroz znanstvene publikacije prezentirani široj javnosti. Brendiranje ovih eksponata kroz prizmu kulturno-povijesne baštine u edukativne i turističke svrhe, prvenstveno ovisi o idejama, projektima i samim mogućnostima muzejskih ustanova u kojima se čuvaju, a najčešći su oblici prezentiranja kroz različite tematske izložbe, suvenire, replike nakita ili papirnate materijale (prospekte, kataloge ili razglednice). Pozitivan primjer brendiranja vidimo na liku ilirske božice iz Sovića koja je odnedavno suvenir župe Goranci, a u Parku Goranci postavljena je kamena skulptura autora Maria Raiča.⁴⁹

Ljubuškog", u: ANĐELKO ZELENKA (ur.), *100 godina Muzeja na Humcu (1884-1984)*, Samoupravna interesna zajednica kulture Općine, Ljubuški, 1985., str. 57-58. U usmenom razgovoru arheolog dr. sc. Tino Tomas izrazio je mišljenje o importu ove figure iz Etrurije.

⁴⁸ Njezina replika nalazi se u stalnom postavu Hrvatske franjevačke zbirke sv. Stjepana Prvomučenika u Gorici kod Gruda. Razlog tomu je donedavno vjerovanje da je mjesto njezina pronalaska Sovići kod Gruda, a ne Sovići (Goranci) kod Mostara. U *Arheološkom leksikonu Bosne i Hercegovine* kao mjesto njezina pronalaska navedeni su Sovići kod Gruda, a tamo je smješta i Marija Marić Baković. "Sovići", u: *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, III., Sarajevo, 1988., str. 335; M. MARIĆ BAKOVIĆ, "Prapovijest na području Gorice", str. 124. Ta pogreška ispravljena je u *Arheološkom vodiču Hercegovine* gdje izričito stoji "Figurina iz Sovića kod Goranaca", kao i u katalogu eksponata pronađenih u Gorici koji su u vlasništvu Muzeja franjevačkog samostana sv. Ante Padovanskog na Humcu. SNJEŽANA VASILJ – NINA ČULJAK – ANTE PAPONJA, *Arheološki vodič Hercegovine*, Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, Mostar 2012., str. 51; TINO TOMAS, "Predmeti pronađeni u Gorici u vlasništvu Franjevačkog muzeja na Humcu (Ljubuški) na posudbi zbirci u Gorici", u: VINKO MIKULIĆ – ANTE MARIĆ – MIRAN PALČOK (ur.), *Gorica od drevne Imote*, Hrvatska franjevačka arheološka zbirka sv. Stjepana Prvomučenika Gorica, Grude, 2020., str. 229.

⁴⁹ <https://goranci.blogspot.com/2022/03/postavljena-skulptura-ilirske-bozice-u.html> (25. 5. 2023.).

Umjesto zaključka

S obzirom da kulturno-povijesna baština svoju pravu ulogu i značenje dobiva onda kada se stavi u odnos prema društvu ili posjetitelju, pri tom prolazeći kroz određen sustav vrjednovanja (znanstveni, kulturni, gospodarski – prije svega turistički, edukacijski, kulturni itd.),⁵⁰ a zatim predstavljanja cijeloj društvenoj zajednici, treba kazati da je vrijednost starovjekovnih lokaliteta kao i sačuvanih artefakata na području Bosne i Hercegovine u većoj mjeri prepoznata tek posljednjih desetljeća (što pokazuju i navedene poštanske marke HP Mostar). Stoga, kulturno-povijesna baština svjedoči o bogatoj prošlosti i predstavlja neobnovljiv resurs,⁵¹ a nakon adekvatne valorizacije "postaje znanje koje konstituira ekonomski i kulturni kapital",⁵² jer je u konačnici cilj da u određenoj mjeri bude komercijalno iskoristiva kako bi sama sebi omogućila održavanje. To posebno dolazi do izražaja u državama koje nisu dosad izdvajale dostatna sredstva za njihovo očuvanje, pa danas mnoge lokalne zajednice kroz fondove EU, privlačenje posjeta, organiziranje radionica kao i različite turističke promocije nastoje očuvati svoju bogatu kulturno-povijesnu baštinu.

Korištenje modernih tehnologija i interneta omogućuje gotovo neograničene načine prezentiranja kulturne baštine, što ovisi o dostupnim sredstvima i idejama. Spomenimo i da je promidžba kulturno-povijesne baštine moguća i kroz formu redovite i izborne nastave u osnovnim i srednjim školama, jer učenici, osim što detaljnije upoznaju svoju zavičajnu povijest, kroz posjete određenim lokalitetima postaju svojevrsni promotori kulturno-povijesne baštine popularizirajući je preko društvenih mreža. Također, vrijedi spomenuti i činjenicu kako velik broj hodočasnika koji dolaze u Međugorje posjete i mnoge povijesne lokalitete ili pak muzeje (primjerice Muzej

⁵⁰ Ovdje navedeni pojedini kriteriji za vrjednovanje kulturnih dobara su proizvoljni, a preuzeti su iz rada: R. SLUNJSKI, "Turističkogeografski pristup u valorizaciji kulturne baštine", str. 168-170.

⁵¹ Usp. M. LONČAR – Z. ŠULJUG VUČICA, "Prednosti kvalitativne metodologije u istraživanju kulturne baštine", str. 352.

⁵² MARIJA LONČAR – ZORANA ŠULJUG VUČICA, "Prednosti kvalitativne metodologije u istraživanju kulturne baštine", u: *Godišnjak Titius: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke*, 6-7, Split, 2014., str. 353.

franjevačkog samostana sv. Ante na Humcu – Ljubuški).⁵³ Svakako treba imati na umu da populariziranje određenih povijesnih spomenika ujedno povećava i njihovu vrijednost što je posebno važno naglasiti kada je u pitanju kulturni turizam koji u posljednje vrijeme bilježi konstantan rast. Naime, prema nedavno objavljenim podacima, broj ljudi koji su motivirani posjetiti kulturno dobro u nekoj zemlji, s ciljem zadovoljavanja vlastitih kulturnih potreba, iznosi oko 40% svih turističkih putovanja u svijetu.⁵⁴ S ciljem privlačenja dijela tih posjetitelja, vrlo je važno prezentaciju kulturne baštine učiniti što kvalitetnijom. Kako je i u radu navedeno, poštanske marke s motivom starovjekovnih lokaliteta i artefakata predstavljene su kao jedan od turističkih promidžbenih materijala koji na sebi svojstven način pridonose valorizaciji iznimno bogate hercegovačke starovjekovne kulturno-povijesne baštine. To se očituje kroz određen broj marki publiciranih nakon poduzetih arheoloških istraživanja koja su rezultirala značajnim pronalascima (primjer kacige ilirskoga ratnika iz Vranjeva Sela ili kompleksa na Rivinama). Svjesni toga da poštanska marka, s obzirom na eru interneta, nema dominantnu ulogu, i dalje će ostati vrijedan medij promidžbe prirodne i kulturne-povijesne baštine određenoga kraja.

⁵³ Pohvalan je primjer grada Ljubuškoga koji je u novije vrijeme uložio velika sredstva u istraživanje, očuvanje i promociju kulturno-povijesne baštine.

⁵⁴ Podatak je preuzet iz izvješća World Tourism Organization, *Tourism and Culture Synergies*, UNWTO, Madrid, 2018., str. 74. Rast kulturnoga turizma nije jednak u cijelom svijetu, tako se na području Europe i Sjeverne Amerike bilježi veći rast i on se prema izvješćima s početka ovoga tisućljeća kreće oko 50%. Podatak je preuzet iz izvješća Organisation for Economic Co-operation and Development, *Impact of Culture on Tourism*, OECD, Paris, 2009., str. 21.